

УДК 342.951:351.82

ХОША В.В.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті на підставі аналізу відомчих нормативно-правових актів, що регулюють діяльність судово-експертних установ України, визначено їхні основні завдання та співвідношення із правоохоронною системою України. Визначено значущість судово-експертної діяльності для досудового розслідування та забезпечення правосуддя в Україні.

Ключові слова: *судово-експертна установа, судово-експертна діяльність, правоохоронна система.*

В статье на основании анализа ведомственных нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность судебно-экспертных учреждений Украины, определены их основные задачи и соотношение с правоохранительной системой Украины. Определена значимость судебно-экспертной деятельности для досудебного расследования и обеспечения правосудия в Украине.

Ключевые слова: *судебно-экспертное учреждение, судебно-экспертная деятельность, правоохранительная система.*

The article based on the analysis of departmental regulatory legal acts regulating the activities of forensic institutions of Ukraine, identifies their main tasks and the relationship with the law enforcement system of Ukraine. The importance of forensic expertise for pre-trial investigation and ensuring justice in Ukraine has been determined.

Key words: *forensic expert institution, forensic expert activity, law enforcement system.*

Вступ. Судово-експертні установи (далі – СЕУ) у сучасній Україні створені та функціонують для здійснення насамперед судово-експертної діяльності (далі – СЕД) у досудовому розслідуванні та судовому процесі, яка посідає надзвичайно важливе місце як найбільш ефективний засіб доказування, установлення істини для відновлення справедливості чи доведення істини. Як зазначають В.О. Ольховський, В.Д. Марковський і Л.С. Купріянова, у контексті вирішення проблеми боротьби зі злочинністю в Україні як одного з найважливіших напрямів розвитку незалежної правової держави дедалі частіше йдеться про те, що на всіх стадіях кримінального процесу майже неможливо обійтися без залучення спеціальних знань, основною процесуальною формою використання яких є судова експертиза [1, с. 7]. На думку Н.І. Клименко та В.В. Федчишиної, від того, наскільки активно СЕУ використовують сучасні досягнення науково-технічного прогресу й спеціальні знання під час вирішення основних завдань судочинства, безпосередньо залежать забезпечення правопорядку й успіх в усуненні антисупільних явищ на території країни. Результати судово-експертної діяльності підсилюють доказовий базис матеріалів справи, забезпечують установлення об'єктивної істини, відіграючи важливу роль у розробленні та практичному впровадженні наукових методів і методик дослідження матеріалів під час розслідування злочинів і судового розгляду справ [2, с. 8]. Щодо цього варто погодитися з А.В. Омельченко, який акцентує увагу на необхідності використання експертиз у судовому процесі, оскільки одним із головних завдань судочинства є забезпечення рівноправності всіх учасників судового процесу, зокрема і стосовно надання суду належних доказів [3, с. 41].

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу відомчих нормативно-правових актів, що регулюють діяльність СЕУ України, для визначення їхніх основних завдань та співвідношення із правоохоронною системою України.

© ХОША В.В. – кандидат юридичних наук, завідувач відділу (Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса Міністерства юстиції України)

Результати дослідження. Історія формування та розвитку СЕД в Україні як галузі наукового знання бере свій початок із першої половини минулого сторіччя. Як слушно зазначає П.І. Репешко, у результаті наполегливої праці вчених була створена загальна методологічна основа судової експертизи, яку становлять загальна теорія судової експертизи (судова експертологія), теорія судово-експертної ідентифікації, діагностики та ситуатології (судово-експертного ситуативного аналізу), системи вчень, методів і методик судової експертизи [4, с. 45].

Поняття судової експертизи закріплене в чинному законодавстві України. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038–ХІІ [5], судовою експертизою – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Судово-експертну діяльність у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи, а в інших випадках – також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу». Так, до державних спеціалізованих установ належать: 1) науково-дослідні установи судових експертиз (далі – НДУСЕ) Міністерства юстиції України; 2) НДУСЕ, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; 3) експертні служби Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (далі – ДПС України) [5].

Звертаємо особливу увагу на те, що, по-перше, перелік державних спеціалізованих установ у Законі України «Про судову експертизу» [5] є вичерпним. До них відносимо НДУСЕ, судово-медичні та судово-психіатричні установи, експертні служби.

По-друге, до числа суб'єктів СЕД віднесено експертні служби ДПС України. Це твердження цілком відповідає дійсності до 2014 р. Але сьогодні вести мову про експертні установи МВС України та ДПС України недоречно, оскільки ці системи органів співвідносяться як ціле і частина відповідно.

Для обґрунтування зазначеного проаналізуємо низку нормативно-правових актів, що регулюють це питання. Ухвалені до 2014 р. нормативно-правові акти не включають положення про належність ДПС України до МВС України, тому аналіз положень законів України «Про судову експертизу» [5], «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р. № 661–ІV [6], Положення про Міністерство внутрішніх справ України [7] не підтверджує означену нами тезу щодо належності експертних установ ДПС України до числа експертних установ МВС України.

Теж саме стосується й положень про експертні установи ДПС України. Так, Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України відповідно до п. 1 Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України [8] є державною спеціалізованою установою, яка, згідно із ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», є експертною службою ДПС України.

Однак підтвердження протилежного міститься в актах, ухвалених у 2014 р. Зокрема, відповідно до п. 1 Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 533 [9], «адміністрація Державної прикордонної служби України (Адміністрація Держприкордонслужби) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ <...>». Отже, експертні установи ДПС України належать до числа експертних установ МВС України.

Це означає, що необхідно внести зміни до абз. 3 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [5], яку треба викласти в такій редакції: «експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України».

Визначившись із поняттям і особливостями СЕУ, переходимо до аналізу належності СЕУ до правоохоронних органів України. На наш погляд, СЕД можна розглядати як опору правосуддя в Україні, оскільки однією з найважливіших умов успішного попередження, розслідування й розкриття злочинів є експертне забезпечення судово-слідчої практики, яку здійснюють правоохоронні органи, виконуючи функції держави, які пов'язані з попередженням загроз правам і свободам людини, власності, правопорядку, іншим об'єктам посягань та протидією таким. Однак, на нашу думку, підстав визначати СЕУ правоохоронним органом недостатньо. Для доведення означеного сформулюємо поняття правоохоронного органу в Україні.

Аналіз чинного в Україні законодавства Д.І. Бородиним дав йому можливість дійти висновку, що в питаннях стосовно визначення правоохоронних органів, їхніх функцій і ознак наявні

неточності, суперечності. Як наслідок, виникають проблеми теоретичного та практичного характеру. У Конституції України поняття «правоохоронні органи» ужито один раз. Неоднозначно та непослідовно поняття «правоохоронний орган» використовується і в законах України, які так чи інакше стосуються діяльності цих установ. Така ситуація негативно впливає на діяльність правоохоронних органів, оскільки безпосередньо стосується правового регулювання компетенції таких органів, правового й соціального статусу їхніх працівників [10, с. 47].

Як було зауважено, у Конституції України поняття «правоохоронні органи» згадується лише один раз у ч. 3 ст. 17: «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [11].

У спеціальних законах України прямо названі правоохоронними лише такі органи:

- Служба безпеки України (ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» [12]);
- Управління державної охорони України (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [13]);
- Військова служба правопорядку (ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» [14]);
- Державна прикордонна служба України (ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [6]);
- Національне антикорупційне бюро України (ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [15]).

Що стосується інших органів, зокрема Національної поліції та прокуратури, то в законах, які визначають їхній статус, вони прямо не називаються правоохоронними. Однак в абз. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» правоохоронними органами визначено органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [16].

Отже, наведені законодавчі положення не дозволяють чітко виділити поняття й ознаки правоохоронних органів, а лише надають можливість приблизно визначити перелік цих органів. Виходячи з означеного, для формування цілісного уявлення про обсяг категорії «правоохоронні органи в Україні», що допоможе вирішити питання належності до них СЕУ, необхідне звернення до наукового опрацювання цього питання.

М.І. Мельник і М.І. Хавронюк правоохоронним органом вважають держаний орган (зазвичай озброєний), виконання яким, поруч із профілактичною, однієї чи кількох інших головних правоохоронних функцій є визначальним у його діяльності, який у зв'язку із цим потребує специфічного матеріально-технічного й іншого забезпечення, до працівників якого законом пред'являються спеціальні вимоги та працівники якого з метою ефективного виконання ними своїх обов'язків згідно із законом наділяються різноманітними специфічними правами, мають відповідні пільги й зовнішні ознаки належності до правоохоронних органів, користуються підвищеним правовим захистом [17, с. 31–32]. Як бачимо, визначення органу правоохоронним ґрунтується на поняттях головних, другорядних і допоміжних правоохоронних функцій.

У науці адміністративного права до головних відносять такі правоохоронні функції: профілактичну (профілактика правопорушень, які призводять до юридичної відповідальності у сфері публічного права); захисну (захист життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб); охорони громадського порядку, громадської безпеки та власності; ресоціалізаційну (ця функція є найбільш характерною для органів і служб у справах неповнолітніх, служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі); оперативно-розшукову; розслідування злочинів; судового розгляду справ; розгляду справ про адміністративні правопорушення; розгляду справ про фінансові й адміністративно-господарські правопорушення; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання й досудового слідства та прокурорів. До другорядних і допоміжних функцій відносять: контрольну (наглядова); дозвільну (надання дозволів на здійснення певної діяльності, зокрема, підприємницької, або вчинення певних дій); правороз'яснювальну (зокрема, функція подання правової допомоги); аналітичну та/або методичну; інформаційну (інформування інших державних органів, зокрема, правоохоронних); нормотворчу (із правом видання актів міжвідомчого характеру); координаційну [18, с. 27–30].

Автори підручника за редакцією В.Т. Маляренка правоохоронним органом називають державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) у різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави [19, с. 7].

Р.І. Тевлін поняття «правоохоронні органи» визначає у двох вимірах: як державні органи, які спеціально створені для боротьби зі злочинністю і яким із цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи примусу й перевиховання щодо правопорушників (у вузькому розумінні); як усі інші державні органи, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності та правопорядку (у широкому розумінні) [20, с. 54].

З огляду на зазначене вважаємо, що СЕУ у вузькому розумінні поняття правоохоронних органів не включають усіх ознак, що дозволили б віднести їх до числа таких органів. Інакше кажучи, підстав визначати СЕУ правоохоронними органами у вузькому розумінні поняття недостатньо.

Що стосується правоохоронної системи, то це поняття варто відрізнити від поняття системи правоохоронних органів. Кожний правоохоронний орган діє та несе відповідальність у межах своїх повноважень. Водночас усі правоохоронні органи об'єднують спільність завдань, що стоять перед ними. З огляду на це, дослідники Ю.А. Ведерніков та А.М. Кучук пропонують виокремити систему правоохоронних органів за певними критеріями [21, с. 146]. Поділяючи цю думку, М.І. Мельник і М.І. Хавронюк пропонують під час формування уявлення про відповідну систему ґрунтуватися на критерії забезпечення правопорядку в певній сфері, а також класифікації злочинів у Кримінальному кодексі України, класифікації адміністративних правопорушень у Кодексі України про адміністративні правопорушення та в інших законах України [17, с. 34].

Поняття правоохоронної системи досліджувалося вітчизняними вченими, але не регламентоване жодним нормативно-правовим актом законодавства України. Так, А.М. Куліш характеризує правоохоронну систему як багаторівневе соціальне утворення, яке складається із правових засобів та методів і гарантій, що забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державних органів, які виконують правоохоронні функції. Учений виділяє такі її властивості: цілісність, структурність, взаємозалежність системи й середовища, ієрархічність, емерджентність. Цілісність, на думку вченого, означає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей складових її елементів і невиводимість з останніх властивостей цілого, а також залежність кожного елемента, властивості, відношення системи від його місця, функцій усередині цілого. Структурність надає можливість опису системи через установлення мережі зв'язків і обумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури. Взаємозалежність системи й середовища означає, що ця система формує та виявляє свої властивості в процесі взаємодії із середовищем, під яким цього разу варто розуміти зовнішні стосовно конкретної системи об'єкти. Ієрархічність означає, що кожен елемент також може розглядатися як інша система, а досліджувана в такому разі цілісність становить один із компонентів ширшої системи. Емерджентність означає незводимість властивостей правоохоронної системи до властивостей її елементів, водночас емерджентність правоохоронної системи тісно пов'язана з її структурою, оскільки саме структура є механізмом реалізації емерджентності [22, с. 18–19].

Д.П. Фіолевський дає правове визначення правоохоронної системи як комплексу законодавчих і організаційних чинників, які передбачають:

а) правову базу, що визначає й закріплює права й свободи людини та громадянина й установлює форму, засоби та порядок їх охорони і захисту; законодавче визначення правоохоронної діяльності; чітке визначення завдань останньої, соціального та правового призначення;

б) наявність достатньої мережі державних правоохоронних відомств і недержавних організацій, що функціонують у сфері забезпечення, захисту й охорони прав і свобод людини та громадянина від зазіхань як із боку фізичних і юридичних осіб, так і з боку самої держави;

в) наявність органів державного нагляду й цивільного контролю над діяльністю правоохоронних структур, який виключав би можливість використання правоохоронних структур у неконституційних цілях, правової бази їхньої діяльності, а також відповідних умов для здійснення реального контролю над діяльністю правоохоронних органів [23, с. 108–109].

Із позиції В.О. Боняк, правоохоронна система є складним утворенням, що поруч із правоохоронними органами включає до свого складу низку підсистем. На її думку, зв'язок цих підсистем полягає не тільки в тому, що правоохоронні органи є складовим елементом правоохоронної системи, але й у тому, що соціальне призначення цих органів, їхні цілі, завдання безпосередньо впливають на розвиток правоохоронної системи. Далі науковець наголошує на тому, що категорія «правоохоронна система» тісно пов'язана з таким явищем, як державно-правова система [24, с. 27].

Висновки. Отже, з огляду на зазначене, можна зробити висновок, що правоохоронна система визначається як багаторівнева сукупність правових засобів, методів і гарантій, які забезпечують охорону й захист прав, свобод, інтересів людини та громадянина, законність і правопорядок у всіх урегульованих правом суспільних відносинах. Судово-експертні установи не належать до переліку правоохоронних органів, оскільки не мають повноважень щодо виконання правоохоронних функцій. Водночас здійснення СЕУ покладених на них обов'язків відіграє важливу роль в ефективній реалізації головних, другорядних і допоміжних правоохоронних функцій за допомогою проведення незалежної, кваліфікованої, об'єктивної судової експертизи, висновки якої використовується під час досудового розслідування та здійснення правосуддя в Україні, зокрема як джерело доказів у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судовому процесі, у справах про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Ольховський В.О., Марковський В.Д., Купріянова Л.С. Правове регулювання судово-медичної експертизи. *Судово-медична експертиза* : науково-практичний журнал. 2012. № 6. С. 7–10.
2. Клименко Н.І., Федчишина В.В. З історії розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. *Віче* : громадсько-політичний і теоретичний журнал. 2013. № 14. С. 8–12.
3. Омельченко А.В. Судові та науково-правові експертизи як засіб встановлення доказів згідно із процесуальним законодавством України. *Адвокат*. 2013. № 5 (152). С. 41–43.
4. Репешко П.І. Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідомчий науково-методичний збірник. Київ, 2013. Вип. 58 (1). С. 45–52.
5. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661–ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
7. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. С. 32.
8. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11 серпня 2010 р. № 617. *Офіційний вісник України*. 2010. № 68. С. 134.
9. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 533. *Офіційний вісник України*. 2014. № 85. С. 19.
10. Бородін Д.І. Правоохоронні органи України: поняття та функції. *Повітряне і космічне право* : юридичний вісник. 2015. № 2. С. 47–51.
11. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
13. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 9.
14. Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України : Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099–ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225.
15. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698–VІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. С. 3040. Ст. 2051.
16. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.
17. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2002. 576 с.
18. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2000. 512 с.
19. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / О.С. Захарова та ін. ; відп. ред. В.Т. Маляренко. Київ : Юрінком-Інтер, 2004. 376 с.

20. Тевлін Р.К. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. *Радянське право*. 1985. № 7. С. 51–54.
21. Ведерніков Ю.А., Кучук А.М. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект. Київ : Знання України, 2009. 219 с.
22. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2009. 432 с.
23. Фіолевський Д.П. Судова влада і правоохоронна система в Україні : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 316 с.
24. Боняк В.О. «Система правоохоронних органів» та «правоохоронна система»: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 20–28.

УДК 351.74:331.3

ЦУРКАН О.П.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРВИННОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Стаття присвячена адміністративно-правовим засадам організації первинної професійної підготовки поліцейських. Автором обгрунтовано та запропоновано визначення терміна «первинна професійна підготовка поліцейських». Проаналізовані форми організації первинної професійної підготовки поліцейських і необхідність нормативного визначення статусу наставника. Надані пропозиції щодо внесення змін до Положення про проходження первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції.

Ключові слова: *первинна професійна підготовка, поліцейський, Національна поліція України, нормативно-правовий акт, концепція, положення, слухач, наставник.*

Статья посвящена административно-правовым основам организации первоначальной профессиональной подготовки полицейских. Автором обосновано и предложено определение термина «первоначальная профессиональная подготовка полицейских». Проанализированы формы организации первоначальной профессиональной подготовки полицейских и необходимость нормативного определения статуса наставника. Представлены предложения о внесении изменений в Положение о прохождении первоначальной профессиональной подготовки полицейских, впервые принятых на службу в полицию.

Ключевые слова: *первоначальная профессиональная подготовка, полицейский, Национальная полиция Украины, нормативно-правовой акт, концепция, положения, слушатель, наставник.*

The article deals with the administrative and legal principles of the organization of primary professional training of police officers. The author has proposed the definition of the term “the primary professional training of police officers”. Was analyzed the forms of organization of primary professional training of police officers and the barest necessity for regulatory of the mentor status. There are proposals to change for the better of the Regulation on the primary professional training of police officers.

Key words: *primary professional training, police officer, National Police of Ukraine, legal act, concept, regulations, listener, mentor.*

© ЦУРКАН О.П. – здобувач кафедри адміністративно-правових дисциплін, викладач кафедри спеціальних дисциплін та фізичного виховання (Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України)